

**Tea Škokić**

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb  
tea@ief.hr

## O rodnoj i radnoj ideologiji<sup>1</sup>

U radu se prikazuju glavne okosnice diskursa o rodnoj ideologiji, njegovi akteri na međunarodnoj, a posebice na lokalnoj hrvatskoj razini te propituju ekonomske reperkusije zahtjeva koje zagovaraju pristaše tzv. antirodnih pokreta. Povezivanje neoliberalne agende s neokonzervativnim zagovaranjem smanjivanja demokratski stečenih ljudskih prava, a posebice reproduktivnih prava žena prokazuje se kao novi oblik starog patrijarhalnog modela kontrole nad ženskim tijelom, ali i ženskim radom.

*Ključne riječi:* antirodni pokreti, neoliberalizam, patrijarhat

### On Gender and Labour Ideology

This paper presents the cornerstone of discourse on gender ideology, its actors at international, and especially at the local Croatian level, and questions the economic repercussions of the demands advocated by the so-called antigender movements. Joining neoliberal agendas with neoconservative advocacy of diminishing democratically acquired human rights, especially the women's reproductive rights, is denounced as a new form of an old patriarchal model of control over the women's body, but also over the women's work.

*Key words:* anti-gender movements, neoliberalism, patriarchy

Kad se već činilo da je pojam roda postao dio političkog i društvenog mainstreama, sigurno uglavljen u razne politike i dokumente najvećih svjetskih političkih organizacija te uvršten u vokabular svakodnevice mnogih kultura, a da je žustra feministička polemika, koju je potakla Judith Butler sad već davne 1990-te o „nevoljama“ koje usvajanje tog pojma u binarnom ključu spol-rod donosi, prevladana metodološkim intersekcionalizmom i pragmatičnim uspostavljanjem ženskog subjekta za potrebe političke borbe, „rod“ se prilično bučno vratio na političku i aktivističku scenu. Podsjetimo, Butler u nizu svojih radova, a posebice u *Gender Trouble* (1990) inzistira da su i spol i rod konstrukti, a ne stabilni identiteti te da se pojavljuju u širokom zamahu individualnih izvedbi i stoga su neprestano otvoreni za tumačenje i preoznačavanje ili kako je nedavno u jednom intervjuu ob-

---

<sup>1</sup> Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Transformacija rada u posttranzicijskoj Hrvatskoj* (IP-2016-06-7388).

jasnila: „Kada nekoga označiš na određeni način, ujedno proizvodiš i očekivanja da će se ponašati na taj način. Ako tvrdim da sam određenog roda, ako kažem da sam žena, ako mi je određena takva uloga u životu, to može i ne mora opisivati moj unutarnji osjećaj o meni, moju esenciju, ali to postaje društvena kategorija koju ponavljam tijekom vremena i produciram samu sebe kao ženu tim ponavljanjem“ (Benčić 2018). Isto tako upozorava da je i binarni odnos subjekta-objekta hegemonijski i artifičijelan te da feminizmu ne treba univerzalna kategorija žene za konstituiranje ženskog subjekta upregnutog u političku borbu, već za „feminizam 'predstavljanje' ima smisla jedino kada se subjekt 'žena' nigdje ne pretpostavlja“ (Butler 2000, 21). Mnoge feminističke teoretičarke takvo su tumačenje roda smatrale promašenim jer ne nudi jasnu feminističku strategiju (Kitzinger i Wilkinson 1994), subjekt Butleričine queer teorije je apstraktan te odvojen od osobnog, živog iskustva, kao i od povijesnog i geografskog konteksta (Nelson 1999) ili jer denaturalizacija roda nije ništa novo, a predložena teorija počiva na simboličnim gestama koje neće pomoći opresiranoj ženi (Nussbaum 1999). Danas se, pak, filozofkinju koja je propitivala i još uvijek propituje rod kao performativnu izvedbu, napada kao „majku đavolje djece“, onu čiji je „san uništiti spolni identitet vaše djece“, koja je komunistkinja, pedofil i djeceubojica te vještica koju treba spaliti, kako su glasili natpisi i uzvici ljutih prosvjednika dok je boravila na znanstvenoj konferenciji u Brazilu 2017. godine (v. <https://www.youtube.com/watch?v=dhIDqBM9vYU>; Jaschik 2017; McCann 2018). Tako bi se, paradoksalno, u tri desetljeća cirkuliranja njezine „iščašene teorije“, puni krug problema s idejom performativnosti roda mogao prepoznati u rasponu od feminističkog „napada“ na Butleričine teze – kao nedovoljno djelatne za realne probleme žena, do antifeminističkog uznemiravanju Judith Butler i njezinog simboličkog spaljivanja kao vještice u Sao Paulu zbog „rodne ideologije“ – kao suviše djelatne i pogubne za tradiciju, obitelj i ženu. Pritom se spaljivanje može razumjeti kao performativni čin čija se ilokucijska snaga stvarala jednako dugo koliko i spomenuta feministička polemika.

U ovom radu nastojat će se prikazati glavne okosnice diskursa o rodnoj ideologiji, njegovi akteri na međunarodnoj, a posebice na lokalnoj hrvatskoj razini te propitati kako se taj diskurs oblikuje u hegemonijskoj borbi, koja nije samo kulturna, već i duboko ekonomska. Naime, zanimaju nas ekonomske reperkusije zahtjeva koje zagovaraju pristaše tzv. antirodnih pokreta te postavljamo pitanje promiču li ti zahtjevi drugačije ekonomske odnose od ovih koji su trenutno na snazi u zapadnom kapitalističkom svijetu, posebice kad je riječ o ženama.

## Đavolja ideologija

Diskurs o rodnoj ideologiji oblikuje se od 1990-ih „kada se vatikanska anatemizacija roda proširila svijetom, počevši s preliminarnim interesima katoličkih aktivista na UN-ovim konferencijama“, a posebice nakon proglasa Vatikanskog veleposlanika na konferenciji u Pekingu 1995., nastojeći „utjecati na rasprave o sekularnim zakonskim reformama pri UN-u, EU i Francuskoj narodnoj skupštini, uključujući i rasprave o dvjema specifičnim pravnim reformama kao što je priznavanje istospolnih brakova i širi pristup ravnopravnosti spolova u zakonu i

politici, što je postalo poznato kao rodno osviještena politika“ (Case 2016, 157-158). O koliko ozbiljnom problemu za Katoličku crkvu se radi svjedoče kontinuirane upute i tumačenja najviših crkvenih dužnosnika, poput *Pisma* koje su tadašnji kardinal Ratzinger, čelnik Kongregacije za nauk vjere i njegov tajnik Angelo Amato poslali katoličkim biskupima 2004. godine<sup>2</sup> i u kojem daju upute što je rod te kako ga treba tumačiti i pobijati, odnosno tumačenje Pape Franje kako je riječ o ideološkoj kolonizaciji<sup>3</sup>. I biskupi Hrvatske biskupske konferencije još su 2014. godine objavili doktrinarni dokument pod nazivom *Muško i žensko stvori ih!*, u kojem rodnu ideologiju prikazuju kao dio antropološke revolucije koja donosi „kulturu smrti“ i „smrt čovjeka“<sup>4</sup>. Dokument ponavlja uvriježene teze diskursa o rodnoj ideologiji koja, tvrde biskupi, odvaja spol i rod, zagovara promjenjivu rodnost, izjednačava homoseksualne zajednice s heteroseksualnim brakom, relativizira naravne institucije braka i obitelji, provodi panerotizaciju društva i kulture kroz odgojno obrazovni sustav te duhovnu diktaturu kroz zakonodavni sustav. Biskupska poruka mora se, tvrdi Tonči Matulić, dekan Katoličko bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, shvatiti kao „pastirska odgovornost“ za raskrinkavanje „đavlovihi lukavstava (*perfidiae diaboli*)“, no Anić i Brnčić tvrde da se radi o defenzivnom dokumentu koji ne otvara dijalog te „nudi izrazito naglašen dualistički odnos prema zbilji“ (Anić & Brnčić 2015, 200). Iako Crkva oduvijek brani svoja stajališta vezana za obitelj, reprodukciju, seksualnost i teoriju prirodnog prava, ono što jest novina je

---

<sup>2</sup> Pismu (*Letter to the Bishop of the Catholic Church on the Collaboration of the Men and Women in the Church and in the World*) prethode i druga obraćanja kleru vezana uz pojam roda, pa Sonia Corrêa izdvaja primjerice Ratzingerovu knjigu *The Salt of the Earth* (1997) i *Lexicon: Ambiguous and Debatable Terms Regarding Family Life and Ethical Questions* (2003) Papinskog vijeća za obitelj (Corrêa 2017). Ratzinger i Amato u Pismu upozoravaju da se fizička razlika muškaraca i žena – nazvana spol nastoji zamijeniti kulturnom razlikom – nazvanom rod. Ta teorija, koja cilja „promicanju perspektive jednakosti žena kroz oslobađanje od biološkog determinizma, u stvarnosti je inspirirala ideologije koje, primjerice, dovode u pitanje obitelj u svojoj prirodnoj dvoroditeljskoj strukturi majke i oca, i čine homoseksualnost i heteroseksualnost gotovo ekvivalentnima, u novom modelu polimorfne seksualnosti“ (Letter 2004).

<sup>3</sup> Valja primijetiti da se sintagma ideološke kolonizacije pojavljuje već u eseju katoličke aktivistkinje Dale O'Leary, koja je delegatima na Četvrtoj međunarodnoj konferenciji o ženama 1995. u Pekingu uvođenje pojma rod nastojala objasniti kao dio „kulturnog rata“ iza kojeg se krije promoviranje pobačaja i homoseksualnosti te da je riječ o „spolno-klasnoj revoluciji“ žena protiv muškaraca“ (Anić i Brnčić 2015, 196). U svojoj knjizi *The Gender Agenda* (1997) O'Leary „prikazala je rod kao neokolonijalno oruđe međunarodne feminističke zavjere“ (Corrêa 2017). U svom obraćanju poljskim biskupima 2016. godine Papa Franjo ponovno je povezao rodnu teoriju s ideološkom kolonizacijom: „U Europi, u Americi, u južnoj Americi, u Africi i u nekim zemljama Azije, tamo je stvarna ideološka kolonizacija. I jedna od njih – reći ću to jasno s imenom i prezimenom – je rod“ (Quinlan 2016).

<sup>4</sup> „Jedna od mnogih posljedica te čovjekove preuzetnosti je i aktualna antropološka revolucija, koja svoj najradikalniji izraz i oblik ima u tzv. rodnoj ideologiji. Čini se da se u toj ideologiji ostvaruje upravo ono što je predviđao E. Fromm kada je govorio da ćemo, nakon polaganoga umiranja Boga u prošlom stoljeću, u našem stoljeću svjedočiti smrti čovjeka. Stoga mi, hrvatski biskupi, želimo ovom porukom skrenuti pozornost upravo na tu radikalnu i u krajnjoj liniji veoma nehumanu revoluciju, revoluciju koju se pokušava, kao širu lepezu 'kulture smrti', na sve načine usaditi u ljudsko društvo s ciljem da se posve izmijene ne samo temelji zajedničkoga života i njegove nosive vrijednosti, nego i sam čovjek“ (*Muško i žensko stvori ih!* 2014).

„sustavna mobilizacija tih stajališta kao komponenta obnovljenog 'modela građanstva'<sup>5</sup> kojeg su izgradile dominantne vjerske institucije“ i „izrada političkih i pravnih strategija koje će snažno braniti te stavove“ (Vaggione 2018, 26; 36).

Zahtjevi za renaturalizaciju seksualnog i reproduktivnog zdravlja kao ljudskog prava, provode se s jedne strane kroz navedenu političku prisutnost Svete stolice i antirodnh delegata pri UN-u, no ključni „proizvođači“ navedenih političkih i pravnih strategija su civilne inicijative. Glavnu struju antirodnh pokreta u mnogim zemljama predvode civilne udruge koje pripadaju raznim konfesijama, ideološkim uvjerenjima i političkim opcijama. Richard Miskolci ih naziva moralnim križarima te na brazilskom primjeru tumači kako se kampanja koju organiziraju „ne može jednostavno pripisati religioznim fundamentalistima ili okarakterizirati homogenošću njezinih članova (...) Heterogenost aktera, koja se proteže od Katoličke crkve do neokarizmatičnih evangeličkih vođa i laičkih branitelja ekonomskog liberalizma, kao i što se ciljevi kreću od sporenja za kontrolu javnih politika, parlamentarnih povjerenstava ili izbornih niša, ne sprječava njihovu artikuliranu akciju da bude vrlo uspješna“ (Miskolci 2018). Znanstvenici i aktivisti koji istražuju fenomen antirodnh pokreta uglavnom ih povezuju s neokonzervativnim strujanjima te se slažu oko ključnih značajki njihova djelovanja – „dobra organiziranosti i umreženost, sve veća profesionaliziranost, ali i česta financijska netransparentnost (...) nejasne granice između svjetovnih aktera (građanskih inicijativa, organizacija civilnog društva i političkih stranaka) i religijskih hijerarhija (...) vješte upotrebe suvremenih komunikacijskih i informatičkih tehnologija, kao i građanskih i političkih instrumenta, uz veliko korištenje tehnika manipulacija i dezinformiranja“ (Hodžić & Bijelić 2014). U tom smjeru Paternotte i Kuhar smatraju da se njihov uspjeh, unatoč heterogenosti, temelji upravo na „transnacionalnoj prirodi njihova diskursa i strategija“ uz „NVO-izaciju religijskih aktera i sekularizaciju diskursa“ (Paternotte & Kuhar 2017, 1; 3-4). Taj sekularizirani diskurs nerijetko preuzima ljudskopravaški vokabular pa se zahtjevi za zabranom, odnosno otežanim pristupom abortusu i/ili smanjivanjem, odnosno ukidanjem LGBT i ženskih reproduktivnih prava opravdavaju pravom na religijsku slobodu, prizivom savjesti, pravom na slobodu govora i izbora obrazovnih (seksualnih) programa prema vlastitom svjetonazoru<sup>6</sup>. Gotovo redovito

<sup>5</sup> Vaggione pod „obnovljenim modelom građanstva“ misli na vjersko građanstvo [religious citizenship], pojam koji može poslužiti za razumijevanje „zahtjeva koji se tiču mjesta i uloge vjerskih uvjerenja u javnim raspravama, kao i da bi se prikazale različite rasprave povezane s vjerskim pravima“. Politički katolicizam (Mardešić 2007), pa onda i politizacija vjerskog građanstva (i to ne samo katoličkog), kao oblik borbe za religijska uvjerenja u sferi politike također nije novina. Novost je prema Vaggioneu, što je sada „vjernik kao građanin - ili građanin kao vjernik - postao središnji akter u javnoj obrani seksualnog morala“ (Vaggione 2018, 27).

<sup>6</sup> Na primjeru hrvatskih kampanja i inicijativa primjetno je izbjegavanje negativnih poruka poput zabrane abortusa, neprirodnosti homoseksualnosti, zabrane umjetnog začeća. Oblikujući svoj diskurs na argumentaciji koja se navodno temelji na naravnom zakonu, Vice Batarelo uspjeh referenduma o definiciji braka objašnjava pozitivnim pristupom: „Nismo htjeli prikazati homoseksualce kao neprijatelje (...) Nazivali smo ih našim prijateljima s ljevice“ (<https://www.lifesitenews.com/opinion/how-to-defeat-the-enemies-of-natural-marriage>). Štoviše, aktivnu participaciju javno deklariranih gejeva i lezbijki u antirodnh pokretima Paternotte i Kuhar tumače kao nastojanje tih pokreta da se prikažu modernima i inkluzivnima (Paternotte &

se pozivaju na demokratska načela uz zagovaranje volje većine te koriste demokratske metode djelovanja, poput prosvjeda i referendumu. Pojam koji ih ujedinjuje kao simboličko ljepilo je rod (Kováts & Pöim 2015). Bez obzira je li im kritika usmjerena ka sintagmama rodna teorija, rodna ideologija ili rodna perspektiva, zapažaju Anić i Brnčić, „svrstavanje svih izraza u kojima se pojavljuje pojam *rod* u 'rodnu ideologiju' omogućuje da se ne mora definirati pojam roda ni analizirati različite načine na koje se rabi u znanstvenim disciplinama i u međunarodnim dokumentima. Nakana je da se svi jednako diskreditiraju“ (Anić & Brnčić 2015, 198). Tako rodna ideologija kao „prazan pojam može predstavljati sve i bilo što, od bračne jednakosti i seksualne edukacije do reproduktivnih i usvajateljskih prava te abortusa“ (Kuhar & Zlobec 2017, 33).

Antirodni pokret u Hrvatskoj baštini navedene karakteristike diskursa i djelovanja, a njegovi glavni akteri opisani su u više radova (Hodžić & Bijelić 2014; Šljivić & Mlinarić 2016; Kuhar & Paternotte 2017; Hodžić & Štulhofer 2017; Petričušić, Čehulić & Čepo 2017; Bosanac & Miošić 2018). Novinarke Sanja Despot i Ana Brakus na portalu *Faktograf* i u tjedniku *Novosti* sustavno istražuju povezanost domaćih inicijativa za reviziju seksualnih i reproduktivnih prava s inozemcima, dotok novca kojim financiraju svoje kampanje, umreženost s domaćim političarima, ali i sa zastupnicima i lobistima pri EU (v. npr. Despot 2017a; Despot 2017b; Despot 2018; Brakus 2016; Brakus 2017; Brakus 2018). U fokusu tih znanstvenih i medijskih radova uglavnom se nalazi nekoliko manjih skupina „dobro umreženih osoba, pripadnika i pripadnica nekoliko obitelji koje su povezane prijateljskim i poslovnim vezama te djeluju putem desetak 'građanskih' organizacija i inicijativa“ (Hodžić & Bijelić 2014, 22). Riječ je o udrugama *U ime obitelji*, *Centar za obnovu kulture*, *Grozd* i *Vigilare*, koje u zadnjih deset godina sustavno rade na svojoj vidljivosti i mobilizaciji odozdo, posebice mladih, te pokreću niz manje ili više uspješnih inicijativa<sup>7</sup>. Iako i za hrvatski antirodni pokret vrijedi Miskolcijeva teza o heterogenosti aktera, navedene udruge, unatoč međusobnim animozitetima, odlikuju zajedničke lokalne, ali i regionalne specifičnosti poput pozivanja na kršćanske vrijednosti, domoljublje, narodnu (hrvatsku) tradiciju i volju većine. Putem zagovaranja kršćanske dogme o svetosti života usko su povezani s domicilnom katoličkom crkvom, propagiranjem nacionalnih/narodnih vrijednosti u nacionalističkom ključu povezani su s marginalnim, ali glasnim i medijski prisutnim krajnje desnim akterima na političkoj sceni, dok pozivanjem na volju većine ugnjetavane od „korumpirane elite“ preuzimaju odlike diskursa populističkih pokreta i stranaka. Ove udruge, usredotočujući se na pitanja reproduktivnih prava,

---

Kuhar 2017, 261).

<sup>7</sup> Primjerice, inicijativu „I ja sam bio embrio“ (2012); prijavu ustavnosti provedbe novog zdravstvenog programa (2013); inicijativu „U ime obitelji“ koja je uspješno organizirala izjašnjava- vanje za pokretanje referendumu o ustavnoj zaštiti braka (2013) i neuspješnu za promjenu par- lamentarnog izbornog sustava (2014) (v. Hodžić i Štulhofer 2017); referendumsku inicijativu „Hrvatska protiv Istanbulske konvencije“ protiv usvajanja Istanbulske konvencije u RH (2018); referendumsku inicijativu „Narod odlučuje“ o promjeni sastava i izbora saborskih zastupnika (2018). *U ime obitelji* nastaju po uzoru na francusku organizaciju *La Manif Pour Tous* te s njom dijele ne samo logo, već i ideje i strategije za inicijative.

sudjeluju u „promjeni političkog krajolika Srednjoistočne Europe: javnim raspravama o reproduktivnim pitanjima (1) doprinose preoblikovanju odnosa između države i njezinih građana; (2) služe kao šifrirane rasprave o političkoj legitimnosti i moralnosti države; (3) na posebne načine konstituiraju žene kao političke aktere; i (4) stvaraju i preoblikuju narod i njegove granice“ (Kligman & Gal 2000, 200). Iako se pitanja reproduktivnih prava predstavljaju kao etička i moralna prava građana da žive i djeluju u skladu s vlastitim vrijednosnim uvjerenjima, kampanje i akcije usmjerene, s jedne strane, na promjenu zakonodavnog okvira koji bi otežao, primjerice abortus, umjetnu oplodnju, promjenu spola, promjenu rodnog identiteta te legalizaciju istospolnih brakova, a s druge politička participacija pojedinih članova tih udruga u smislu stranačkog djelovanja te pokretanje inicijativa za promjenom izbornog sustava koji bi omogućio manjim strankama da uđu u Sabor, ukazuju da je njihov aktivizam izrazito politički motiviran, odnosno da im je cilj političkim sredstvima promijeniti postojeći, iako već prilično konzervativan, još uvijek liberalan i demokratski sustav. Stoga je opravdano pitati se o političkom programu kojeg zastupaju i koji, osim svoje kulturološke i socijalne dimenzije, ima i onu ekonomsku.

## Katolički kapitalizam

U znanstvenoj literaturi često se ističe da su jačanje i rast antirodnih pokreta, desnih, kao i populističkih stranaka posljedica ekonomske krize započete 2008. godine, odnosno krize neoliberalizma (Baier 2016), neoliberalne demokracije (Grzebalska 2016) ili liberalne demokracije (Mouffe 2018) koji više nemaju adekvatne odgovore na „tržišni fundamentalizam“ i „autoritarni neoliberalizam“ (Püringer & Ötsch 2018). Iako se ti društveni i politički fenomeni nastoje odvojiti kao različiti te se tumače kao prilično heterogeni u sastavu svojih pristaša, Weronika Grzebalska, Eszter Kováts i Andrea Pető ih povezuju upravo kroz pojam rodne ideologije, odnosno tvrde da se antirodni pokreti u Europi ne mogu razumjeti bez povezivanja s desnim populizmom. Koriste se „demonizacijom rodne ideologije“ kao retoričkim oružjem, tvrde ove autorice, za uspostavu „nove koncepcije 'zdravog razuma' o tome što je normalno i legitimno“, a iritiranost politikama identiteta u situaciji slabljenja „socijalne, kulturne i političke sigurnosti“ i materijalnog stanja u kojem se ljudi nalaze uslijed utjecaja globalne ekonomije, omogućava im široku mobilizaciju (Grzebalska, Kováts & Pető 2017). I dok su diskurzivne prakse antirodnih udruga u Hrvatskoj prilično jasne po pitanju političkog liberalizma, odnosno koriste se sintagmom rodne ideologije za promicanje svojih političkih ciljeva kako je poviše opisano, ostaje otvorenim kakav im je stav prema ekonomskom liberalizmu. Prizivaju li ove antirodne udruge, s obzirom na svoje populističke i desničarske zahtjeve za voljom naroda i voljom većine koja je obespravljena, za „rasizmom prikrivenim teorijom kulturne razlike“ (Baier 2016, 51) i pozivom na novi hegemonijski poredak raspad neoliberalizma ili ga zapravo žele radikalizirati u „hard-core“ neoliberalizam ili, pak, u iliberalnu demokraciju, kojom bi se još više antagonizirao ionako napet odnos liberalizma i demokracije (Šalaj 2014).

Novinar *Globusa* Darko Hudelist je u razgovoru s Lukom Popovim 2014. godine, tadašnjim potpredsjednikom zaklade *Vigilare* koji je te iste godine započeo svoj blog *Katkapital*, predstavio glavne ekonomske pozicije *Novih konzervativaca*, neformalne skupine koju su, prema Hudelistu, uz Popova u najužem krugu činili i Vice Batarelo – predsjednik udruge *Vigilare*, Stjepo Bartulica – član *Opus Dei*-a i predsjednik udruge *Centar za obnovu kulture*, savjetnik bivšeg hrvatskog predsjednika Ive Josipovića za vjerska pitanja te savjetnik bivšeg premijera Tihomira Oreškovića za vanjsku politiku te ekonomist Hrvoje Serdarušić. Između deset ključnih ekonomskih načela koje samoprovzvani novi konzervativci zagovaraju nalaze se, primjerice deregulacija tržišta, fleksibilizacija i liberalizacija tržišta rada bez određene minimalne plaće i maksimalnog broja radnih sati, uvođenje „vouchera“ u školstvo i ukidanje „besplatnog“ visokog obrazovanja, reforma carinske politike sa smanjivanjem ili ukidanjem carina, reforma porezne politike s uvođenjem ravnomyernog poreza te pojednostavljivanjem sadašnjeg poreznog sustava, ukidanje svih državnih subvencija, privatizacija svih javnih poduzeća (Hudelist 2014b.). Sudeći prema ovome *Novi konzervativci* i nisu baš novi, s obzirom da prilično vjerno slijede ekonomske poglede hayekovskog tipa, a u tezama o suprotstavljenosti samo dva ekonomska modela, koji se ne mogu preklapati: socijalističkog i kapitalističkog ne odmiču se bitno od von Misesa. Novina je što ideje karakteristične za američku konzervativnu desnicu promoviraju u državi koja dugi niz godina baštini socijalna prava, ima iskustvo društvenog vlasništva koji je mnogima nakon pretvorbe i privatizacije omogućio privatno vlasništvo te još uvijek omogućuje svojim građanima kakve takve javne usluge i javno školstvo i zdravstvo. Bartulica u intervjuu *Novom listu* smatra da je „država nužna i ona treba regulirati tržište“, ali ne treba upravljati i ulaziti u ekonomski prostor. Tvrdi da si Hrvatska „ne može priuštiti ovakvu socijalnu državu, no to ne znači da se država ne smije brinuti za najsiromašnije i sve one na margini društva“ (Romac 2015.). U razgovoru za *Globus* pojašnjava: „Siromasima se najbolje pomaže kad im se omogućuje da sami sebi pomognu, a ne da postanu socijalnim slučajevima“ (Hudelist 2014a), pa stoga *Novi konzervativci* rješenje vide jedino u tržišnom gospodarstvu jer se ono „pokazalo kao najučinkovitije sredstvo borbe protiv siromaštva i socijalne obespravljenosti“ (Hudelist 2014a). O hrvatskoj desnici misle da je previše ispolitizirana i ne zastupa tržišnu ekonomiju te zbog socijalističkog naslijeđa „nema veze s konzervativnom idejom“ (Romac 2015). Hudelist u predstavljanju *Novih konzervativaca* njihovo razilaženje sa Željkom Markić, najistaknutijom članicom udruge *U ime obitelji*, objašnjava na sljedeći način: „Po rezoniranju Novih konzervativaca, Željka Markić je sve bliža poziciji koju oni, vrlo kritički, nazivaju 'ekonomskim nacionalizmom' - a na bliskim je pozicijama, kažu, i HDZ kao politička stranka, čiji globalni gospodarski pristup, kako kažu, pomalo podsjeća na nekadašnji socijalizam, samo sa suprotnim ideološkim predznakom“ (Hudelist 2014a). Ako ostavimo po strani zajedničko svjetonazorsko polje djelovanja hrvatskih antirodnh udruga, u ekonomskom smislu doista ih je moguće razlikovati. Za razliku od neoliberalnih stavova američkog ultrakonzervativizma, a koji je primjetan kod Bartulice i Batarela, ali i kod niza liberala s kojima surađuju i dijele ekonomske poglede, udruge poput *U ime obitelji* i *Hrast* sklonije su europskom modelu protekcionističke ekonomije kakav zagovaraju

iliberalni demokrati. Željka Markić i udruga *U ime obitelji* pokrenuli su i „politički projekt koji će osigurati podupirateljima i simpatizerima Inicijative da dobiju svoje autentične predstavnike u hrvatskom Saboru“ (<https://projektdomovina.hr/>). Politička stranka *U ime obitelji – Projekt domovina* sa svojim se izbornim listama natjecala za ulazak u Hrvatski sabor 2015. godine. Na službenim stranicama stranke nalaze se uobičajeni zahtjevi udruge *U ime obitelji*: zaštita braka i obitelji te promjena izbornog sustava, dok u ekonomskom programu uglavnom ponavljaju opća mjesta o lošem upravljanju države te zagovaraju ekonomsku politiku „kao uspješan spoj slobodnog tržišta poticanjem poduzetnika i poduzetništva te aktivne ekonomske politike koju osmišljava i vodi država“ (...) Dužnost države je omogućiti obiteljima da imaju djecu koju žele, preuzimajući dio ekonomskog tereta podizanja obitelji. Bez takve zacrtane politike – koja upravljanje gospodarstvom predaje sposobnima, a ne podobnima uz iskorjenjivanje korupcije i ulaganja u obitelj – ne može doći niti do gospodarskog oporavaka Hrvatske“ (<http://projektdomovina.hr/program-za-gospodarski-oporavak-hrvatske/>). Prema navedenom njihov se ekonomski diskurs bitno ne razlikuje od pripadnika krajnje desnice u Hrvatskom saboru, a s kojima i po svjetonazorskim pitanjima blisko surađuju i međusobno se podržavaju. Nasuprot tomu, u tekstovima i intervjuima Popova, Bartulice, pa i Batarela vidljiv je svojevrсни intelektualizam, pa i teoretizam. Svoje stavove nerijetko potkrepljuju pozivanjem na liberalne ekonomiste i libertarijanizam te tvrde da se hrvatske građane plaši neoliberalizam (Popov 2015; Popov 2016), a da istodobno kapitalizma u Hrvatskoj ima premalo (Hudelst 2014a). Spajajući kršćanske vrijednosti i slobodu tržišta stvaraju „distorzičan jezik“ (Kovačević 2016) u kojem su neizvedivo povezani solidarnost i poštivanje razlika sa zahtjevima da se zakonski ukinu politički dosegnuti demokratski standardi ljudskih prava ili pak, neoliberalna agenda, prema kojoj je svaki pojedinac odgovoran za sebe, s naravnim zakonom, koji se doduše ne protivi darvinističkom načelu piramidalne hijerarhije, ali mu je u srži kolektiviteta. Međutim, ako je suditi prema nalazima novinara Hrvoja Šimičevića, ispod naoko umivene retorike Luke Popova i zagovaranja neoliberalnog koncepta, kriju se rasistički, seksistički i šovinistički motivi. Šimičević je objavio da iza anonimnog bloga *Kontrarevolucija* stoji Popov, koji poziva „mlade pripadnike muškog roda, katoličke vjeroispovijesti i hrvatske narodnosti“ u „borbu protiv najvećih civilizacijskih zala: protestantske, francuske, socijalističke i seksualne revolucije, s ciljem da se ponište njihovi kobni učinci i da ih se zamijeni kršćanskom obnovom“, u borbu „protiv tvrdnje da vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu“ te u „promicanje ideje monarhije i plemstva“. Šimičević još navodi da se na blogu nalaze upute da „homoseksualac“ se u svakoj prilici treba zvati ‘sodomit’, a gej pride ‘povorka oholosti’, odnosno ‘organizirana anti-procesija koja promiče sodomiju, feminizam i slične nastranosti’. Transseksualna osoba je, navodi autor bloga, ‘pervetit’, dok su ‘ilegalni imigranti’, odnosno izbjeglice, ‘okupatori’. Muslimane naziva ‘muhamedancima’ koji nisu muslimani, već ‘sljedbenici lažnog proroka Muhameda’. Feministica je lezbijka i emancipirana žena, a žene su inferiorne muškarcima, dok je pobačaj ‘brutalno ubojstvo nerođenog djeteta’“ (Šimičević 2017a)<sup>8</sup>. Ana Benačić je na portalu *Faktoğraf* ustvrdila, ana-

<sup>8</sup> Sadržaj bloga *Kontrarevolucija* nakon Šimičevićevog članka je ukinut, kao i tekstovi prenesi s

lizom Popovljevih objava na *Facebook*-u, da se koristi supremacističkim simbolima „američke tzv. alternativne desnice, odnosno alt-righta“ – antisemitskim trostrukim zagradama i antisemitskom šifrom „kek“ (Benačić 2017). Kao komentator u tjednoj emisiji „Peti dan“ Hrvatske televizije Popov je branio svećenika koji je odbio krstiti dijete s Downovim sindromom, što je rezultiralo peticijom da ga se makne iz emisije i u konačnici njegovim povlačenjem iz javnog života i brisanjem profila s društvenih mreža, a više ne obnaša ni funkciju potpredsjednika zaklade *Vigilare*. Sama zaklada *Vigilare* povezana je s organizacijom *Tradition, Family and Property* (TPF) (v. <https://www.tfp.org/links-tfps-inspired-related-groups/>), koja je nastala u Brazilu i koja svoje vrijednosti temelji na tezama Plinia Corree de Oliveire o trima velikim revolucijama koje su doprinijele propasti Crkve i kršćanske civilizacije: „u 16. stoljeću to su humanizam, renesansa i protestantizam (prva revolucija), u 18. stoljeću Francuska revolucija (druga revolucija) i u 20 stoljeću komunizam (treća revolucija). Te tri revolucije dio su iste velike Revolucije. Putem je došlo do ateizma, razvoda i zagovaranja slobodne ljubavi i na kraju se sve okrenulo i protiv bogatstva“ (Despot 2017b). Stephan Ruderer u svojoj analizi djelovanja TPF-a upozorava da „ne smijemo zaboraviti da je vjera TFP-a oduvijek bila vjera koja je služila njihovim vlastitim interesima velikih zemljoposjednika i poduzetnika“ (Ruderer 2012). Pripadanjem TPF-ovoj mreži organizacija i pojedinaca, ali i mreži, primjerice *Ordo Iuris-a* i *Opus Dei-a*, *Svjetskog kongresa obitelji* i *Međunarodne organizacije za obitelj* domaćim je antirodnim udrugama otvoren prostor za povezivanjem na međunarodnoj razini, dijeljenjem informacija i iskustava te vjerojatno i financijskih sredstava<sup>9</sup>. Sve te organizacije, barem na europskoj razini, povezuje i ekonomski program. *Centar za obnovu kulture* (COK), kojem predsjedava Stjepo Bartulica već par godina ugošćuje konferenciju „Free Market Road Show“ te organizira „Kulfest“ s govornicima koji pripadaju (neo)liberalnoj ekonomskoj opciji, ali i konzervativnim krugovima koji se protive političkom liberalizmu. Sam COK se na svojim službenim stranicama predstavlja kao udruga koja promiče „doktrinu o ograničenoj vlasti utemeljenoj na osobnim slobodama, osobnoj odgovornosti i slobodnome tržištu“ i „da je kultura zaštite života, braka i tradicionalne obitelji neophodna za razvitak uspješnoga društva“ (<https://cok.hr/>). Neoliberalni stavovi u ekonomskom smislu i svjetonazorski konzervativizam tako tvore specifičnu biopolitiku koja još jednom podvlači odnos kapitalizma i patrijarhata kao neodvojivih sustava. Naime, ako se zahtjeva potpuna sloboda tržišta i zagovara privatno vlasništvo te ukidanje socijalne države, postavlja se pitanje tko će iznijeti teret socijalne reprodukcije, odnosno koja se „igra“ igra nad ženskim tijelom i ženskim radom?

---

bloga na stranice Medium.com i potpisani s imenom Luka Popov. Popov je demantirao autorstvo tekstova na stranici Medium.com, no ne i na blogu *Kontrarevolucija* (Šimićević 2017b).

<sup>9</sup> Nakon uspješno provedenog referenduma o definiciji braka, hrvatski čelnici udruga pozivaju se kao eksperti koji će modelom „know-how“ prenijeti svoja iskustva sličnim pokretima (v. npr. <https://www.lifesitenews.com/opinion/how-to-defeat-the-enemies-of-natural-marriage> ili <https://www.vecernji.hr/vijesti/kako-je-zeljka-markic-postala-izvozni-brend-1251213>).

## Žene između produkcije i reprodukcije

Djelovanje antirodnih skupina u velikoj mjeri počiva na limitiranju ženskih reproduktivnih prava u ime prava „nerođenog djeteta“, čime se žene konstituiraju kao specifičan politički subjekt<sup>10</sup>. S jedne strane ženama u smislu političkog liberalizma pripadaju sva prava kao i muškarcima, dok im se druge strane dodjeljuje „reproduktivna odgovornost“. Vice Batarelo je u svom Twitter statusu povodom Međunarodnog dana žena između ostalog objavio kako (katoličkim) ženama u Hrvatskoj želi „da nađu (izmole) muža koji će nju i obitelj ljubiti, braniti i stvarati osjećaj sigurnost (...) u braku da imaju što više djece moguće (biti mama!) (...) da imaju mogućnosti se školovati i raditi ali i mogućnost i opciju da ostanu doma odgajati svoju djecu“. Iako se na prvi pogled čini da je moralna politika u kojoj je središnje mjesto ženina života obitelj, a koju zagovara Batarelo, kontradiktorna neoliberalnim tumačenjima uspjeha kao posljedice individualnih potencijala, kapaciteta i aspiracija, Wendy Brown ističe da je upravo obitelj u fokusu neoliberalne premise te citira Milтона Friedmana koji kaže da je „ultimativna operativna jedinica našeg društva obitelj, a ne pojedinac“ (Brown 2015, 100), a sama zaključuje da je familijalizam ključan u neoliberalnom zahtjevu za privatizacijom javnih dobara i usluga (Brown 2015, 105). Slabljenjem socijalne države i njezinih usluga te privatizacijom javnog sektora koji mnogima postaje nedostupan, posljednjih se desetljeća trošak reprodukcije prebacuje na kućanstvo i obitelj, dok se odgovornost za sistemske probleme prebacuje na pojedince, osobito žene (Bakker 2007). Socijalna reprodukcija kojoj je izložena, bilo da je riječ o neplaćenom radu (u osobnom domaćinstvu ili obiteljskom biznisu), o plaćenom radu (profesionalna briga o djeci, bolesnima i nemoćnima) ili, pak, neplaćenom radu skrbljenja za druge (briga o djeci, bolesnim i nemoćnim članovima obitelji, briga o prijateljima, susjedima ili potrebitim članovima zajednice) otežava žensku prisutnost na tržištu rada. Neil Datta iz *Europskog parlamentarnog foruma za populaciju i razvoj* u opisu ultrakonzervativnih europskih pokreta koje ujedinjuje diskurs o rodnoj ideologiji tvrdi da „žena u tom svijetu ima mnogo manju ulogu u obitelji i društvu, a njena je uloga da 'proizvodi' djecu. Normalno stanje za ženu bilo bi drugo stanje. To je logična posljedica onoga što oni zagovaraju“ (Ponoš 2018). Taj se stav nadovezuje na feminističke kritike antirodnih pokreta koje proglašavaju antiženskima jer se smanjivanje reproduktivnih prava ne može razumjeti drukčije doli smanjenjem ženskih ljudskih prava, odnosno patrijarhalnom kontrolom nad ženskim tijelom, ali i ženskim radom budući da se „pozivanje na reproduktivnu odgovornost koristi za izvlačenja žene s tržišta rada u vrijeme gospodarskog restrukturiranja koje zahtijeva racionalizaciju proizvodnje i, u skladu s tim, povećanje nezaposlenosti“ (Klingman i Gal 2000, 210). Nancy Fraser u suvremenim neoliberalnim gibanjima vidi i feminističku odgovornost jer je svojom kritikom

<sup>10</sup> Klingman i Gal upozoravaju kako kontradiktornost u debati oko reprodukcije – treba li žene tretirati kao proizvođačice ili reproduktorice, nije odlika samo suvremenih nacionalističkih politika koje ženama dodjeljuju posebne pronatalitetne obveze spram održavanja nacije, dok majčinstvo proglašavaju svetom i primarnom ulogom žena. Pojedine komunističke zemlje istočne Europe također su bile pronatalitetno orijentirane, a majčinstvo i „proizvodnja još radnika“ su bile neke od ženskih dužnosti (Klingman & Gal 2000, 205).

muškarca kao isključivog hranitelja obitelji potpomogla „fleksibilni kapitalizam“ koji sada dvostruko opterećuje ženu – i kao radnicu i kao domaćicu; fokusom na „rodni identitet“ i kritiku kulturnog seksizma zanemarena je feministička kritika političke ekonomije te, konačno, kritikom paternalističke države feminizam se uklopio u neoliberalne zahtjeve za ukidanjem državnih potpora u korist komercijalizacije i državne štednje (Fraser 2013). Fraseričina kritika feminizma nadovezuje se na njezine prethodne teze o nužnosti kritičkoteorijskog okvira koji će podjednako propitivati socioekonomske i kulturne nepravde koje se „obično preklapaju kako bi se dijalektički učvrstile“ (Fraser 1995, 72). Stoga, ako se priklonimo tom tumačenju, današnje djelovanje antirodnh pokreta ne možemo promatrati isključivo kroz njihove zahtjeve za promjenom kulture i društva, nego ih trebamo analizirati i kao zahtjeve za promjenom političkog i ekonomskog uređenja. Kako tvrdi Eszter Kováts, antirodni pokreti nisu isključivo konzervativni *backlash*, patrijarhalni i heteronormativni protuudarac rastućoj liberalizaciji ženskih i LGBT prava, štoviše nisu ni uvijek antifeministički i homofobni te se njihov opseg i popularnost prije moraju promatrati kao simptom i posljedica „dublje socioekonomske, političke i kulturne krize liberalne demokracije“ (Kováts 2017, 185). No ovdje valja razlučiti djelovanje udruga, tako barem pokazuju hrvatski primjeri, koje su duboko konzervativne i patrijarhalne te javno zagovaraju heteronormativni poredak od podržavatelja njihovih antirodnh javnih akcija, a posebice od podržavatelja referendumskih inicijativa za promjenom izbornog sustava. I dok se članovi samih udruga mogu podvesti pod opis neoliberalnih konzervativaca koji „ontologiziraju pojedinca i heteroseksualnu nuklearnu obitelj i seksualnu razliku“, odnosno podjednako naturaliziraju pojedinca i obitelj (Brown 2015, 101), sudionici u njihovim javnim događanjima mnogo su heterogenija skupina, premda pojedina istraživanja pokazuju porast konzervativizma i autoritarizma u hrvatskom društvu (v. Hodžić & Štulhofer 2017; Gvozdanović et al. 2019). Nedostatak povjerenja u državu i državne institucije mobilizira značajan broj građana da podrže aktivnosti koje, barem deklarativno, jačaju demokraciju, a koje primjerice udruga *U ime obitelji* zagovara – preferencijalno glasanje, transparentno trošenje javnog novca, odnosno ukidanje državnog financiranja cijelog niza organizacija iz sektora civilnog društva. S druge će strane u mnogo manjem broju podržati *anti-choice* aktivnosti, poput „Hoda za život“ ili *Hrastove* antiimigrantske stavove. Populistička retorika o obespravljenosti većine i korumpiranosti elite koja se nerijetko čuje u javnom obraćanju vodećih hrvatskih antirodnh udruga tako naliže na nezadovoljstvo građana po pitanju cijelog seta vrijednosti devalvirane liberalne demokracije. Tu su i demografske politike koje zagovaraju, a koje se ne smiju jednostavno odbaciti kao nazadne i/ili nacionalističke jer u svakodnevici, u nedostatku nacionalnih politika i strategija, jedine kratkoročno odgovaraju na realne probleme i potrebe stanovništva niže i srednje klase, naročito osjetljive na vlastiti osjećaj tranzicijskih gubitnika u globalističkom prestrojavanju ovog dijela Europe. Poziv mađarskog predsjednika Viktora Orbána ženama da rađaju više djece jer će tek tako mađarsko gospodarstvo biti održivo primjer je spajanja konzervativnog svjetonazora s protekcionističkom ekonomijom, a koji dobro korespondira, kako je već u ovom radu istaknuto, s diskursom hrvatske desnice kojoj su bliske pojedine domaće antirodne udruge. Opasnost koja se krije u primamljivim porukama, a koje

su već utkane u službene politike Mađarske, Poljske i Rusije, o subvencioniranju stanovanja mladim obiteljima, o doživotnom poreznom izuzeću na osobni dohodak za žene koje rode četvero i više djece, o subvencijama na školske potrepštine, odjeću i godišnje odmore (Orenstein 2019) jest što dolaze iz kuta populističke desnice, ponajprije one koja zastupa iliberalnu demokraciju. Elisa Gutsche u svojoj studiji „The Triumph of the Women? The Female Face of the Populist & Far Right in Europe“ (2018) ističe da su socijalna pitanja ključna prilikom glasanja za populističke desne stranke, a žene za njih glasaju zbog osobnih praktičnih rodni interesa (dobrobit obitelji, dohodak kućanstva, poboljšanje ekonomske situacije povećanjem obiteljskih naknada), „unatoč političkim ciljevima koji se protive njihovim reproduktivnim pravima“ (Gutsche 2018, 14). Politike postizanja jednakosti na tržištu i uspostavljanja ravnoteže između poslovnog i privatnog života, a koje su danas na snazi, tvrdi Gutsche, ne rješavaju strukturalne probleme s kojima se žene suočavaju, poput prekarizacije rada, nedostatne socijalne infrastrukture za skrb djece i starih, nesigurnost penzija, itd. Međutim, nije teško predvidjeti da će dugoročna cijena konzervativnih i desno orijentiranih pronatalitetnih politika biti sve veće sankcioniranje temeljnih ljudskih prava, a da će sama njihova izvedba dodatno opteretiti ženu, stvarajući od nje zasebnu klasu s otežanom mogućnošću socijalnih transfera te će se još jače odvojiti prostor (javne) proizvodnje od prostora (privatne) reprodukcije. Ekonomski model koje zagovaraju pojedine hrvatske konzervativne organizacije civilnog društva potvrđuju tezu Ivana Cerovca da „neoliberalizam ne predstavlja polarnu suprotnost neokonzervativizmu, nego demokraciji, dok neokonzervativizam stoji polarno suprotno od socijaldemokracije, koja uz velike osobne slobode pretpostavlja i značajne socijalne transfere (tu se socijaldemokracija približava demokraciji)“ (<http://www.glas-slavonije.hr/360481/11/Ivan-Cerovac-Mladi-ne-odlaze-iz-Hrvatske-zbog-Istanbulske-konvencije>). Stoga se i cijela rasprava oko rodne ideologije mora iščitavati i kao sukob u kojem je rod tek sporedni pojam za označavanje odnosa moći – dok se meritum sukoba zapravo nalazi izvan pojmova roda i spola, ponajprije u polju političke ekonomije u kojem antirodne politike i drugi oblici desničarske radikalizacije utjelovljeni u konzervativnim civilnim udrugama, desnim i populističkim strankama zauzimaju pozicije za stvaranje neokonzervativnog neoliberalizma (američkog tipa) ili iliberalnog demokratizma (europskog tipa) nasuprot tzv. demokratskog neoliberalizma. Porazno je što se sukobljene strane za svoju političku prevlast bore na teritoriju ženskog tijela, a time bitno određuju i pravo na rad žena. Iako je „svaki“ kapitalizam ovisan o ženskom tijelu i kontroli nad reprodukcijom te ženskom seksualnošću, kako to tvrdi Silvia Federici (2016), *anti-choice* pokreti svojim radikalnim ustrajavanjem na hegemonijskim i arbitrarnim binarnim podjelama i pozivima na naravni zakon opasno prijetu ionako neravnopravnim (klasno, rasno, rodno, dobno) ekonomskim uvjetima unutar kojih ćemo same odlučivati hoćemo li i kakve ćemo biti majke i/ili radnice i/ili kućanice.

## Reference

- Anić, Jadranka Rebeka & Jadranka Brnčić. „Nesporazumi oko pojma 'rod'.“ *Concilium* 1: 193-201.
- Baier, Walter. 2016. „Europe on the Precipice: The Crisis of the Neoliberal Order and the Ascent of Right-Wing Populism.“ *New Labor Forum* 25/3: 48-55.
- Bakker, Isabella. 2007. “Social Reproduction and the Constitution of a Gendered Political Economy.” *New Political Economy* 12 (4): 541–556. <http://dx.doi.org/10.1080/13563460701661561>
- Benačić, Ana. 2017. „Trostruka zagrada Luke Popova.“ *Faktograf*, 15 svibnja. Pristupljeno 28. ožujka 2019. <https://faktograf.hr/2017/05/15/trostruka-zagrada-luke-popova>.
- Benčić, Luka. 2018. „Razgovarali smo s majkom 'đavolje teorije'. Ne postoji rodna ideologija. Tradicionalisti moraju shvatiti da ih gay ili trans osobe ne ugrožavaju.“ *Jutarnji list*, 1. srpnja. Pristupljeno 22. veljače 2019. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/razgovarali-smo-s-majkom-davolje-teorije-ne-postoji-rodna-ideologija-tradicionalisti-moraju-shvatiti-da-ih-gay-ili-trans-osobe-ne-ugrozavaju/7539702>.
- Bosanac, Gordan & Nives Miošić. 2018. „Case study 2: The Cold (Civil) War(s) no one dares to declare. Main trends of Christian fundamentalism in Eastern Europe.“ In *Religious conservatism on the global stage: threats and challenges for LGBTI rights*, 27-32. New York: Global Philanthropy Project.
- Brakus, Ana. 2016. „Hodom za život Željka Markić izašla je iz ormara.“ *Faktograf*, 10 lipnja. Pristupljeno 28. ožujka 2019. <https://faktograf.hr/2016/06/10/zeljka-markic-zabrana-pobacaj>.
- Brakus, Ana. 2017. „U ime obiteljski zakon.“ *Novosti*, 6. listopada. Pristupljeno 28. ožujka 2019. <https://www.portalnovosti.com/u-ime-obiteljski-zakon>
- Brakus, Ana. 2018. „Najutjecajnija američka zaklada spaja Trampa, predsjednicu i Željku Markić.“ *Faktograf*, 14. studenog. Pristupljeno 28. ožujka 2019. <https://faktograf.hr/2018/11/14/najutjecajnija-americka-zaklada-spaja-trumpa-predsjednicu-i-zeljku-markic>.
- Brown, Wendy. 2015. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone. Books.
- Butler, Judith. 2000. *Nevolje s rodnom. Feminizam i subverzija identiteta*. Zagreb: Ženska Infoteka.
- Case, Mary Anne. 2016. „The Role of the Popes in the Invention of Complementarity and the Vatican's Anathematization of Gender.“ *Religion and Gender* 6/2: 155–172
- Despot, Sanja. 2017a. „Tko su ključni konzervativci u EU i kakva je njihova veza s Hrvatskom.“ *Faktograf*, 7 ožujka. Pristupljeno 28. ožujka 2019.

- <https://faktograf.hr/2017/03/07/tko-su-kljucni-desni-igraci-u-europskoj-uniji-i-kakva-je-njihova-veza-s-hrvatskom>.
- Despot, Sanja. 2017b. „TFP: Srednjovjekovni upliv u rad Vlade.“ *Faktograf*, 11. svibnja. Pristupljeno 28. ožujka 2019. <https://faktograf.hr/2017/05/11/tfp-vigilare-srednjovjekovni-upliv-u-rad-hrvatske-vlade>.
- Despot, Sanja. 2018. „Objavljujemo nove dokaze o međusobnoj umreženosti i tajnim planovima europskih obiteljaša.“ *Faktograf*, 30. ožujka. Pristupljeno 28. ožujka 2019. <https://faktograf.hr/2018/03/30/zeljka-markic-agenda-europe-obiteljasi-istanbulska>.
- Federici, Silvia. 2016. „Feminizam nije moralna policija.“ *Slobodni filozofski*, 31. prosinca. Pristupljeno 10. travnja 2019. <http://slobodnifilozofski.com/2016/12/feminizam-nije-moralna-policija>.
- Fraser, Nancy. 1995. „From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age.“ *New Left Review* 1: 68-93.
- Fraser, Nancy. 2013. „Kako je feminizam postao sluškinja kapitalizmu.“ *Vox feminae*, 18. listopada. Pristupljeno 5. travnja 2019. <https://voxfeminae.net/pravednost/kako-je-feminizam-postao-sluskinja-kapitalizmu>.
- Grzebalska, Weronika, Eszter Kováts & Andrea Pető. 2017. „Gender as symbolic glue: how ‘gender’ became an umbrella term for the rejection of the (neo)liberal order.“ *Krytyka Polityczna (Political Critique)*, 13. siječnja. Pristupljeno 28. ožujka 2019. <http://politicalcritique.org/long-read/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order>.
- Gutsche, Elisa. 2018. *The Triumph of the Women? The Female Face of the Populist & Far Right in Europe*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Gvozdanović, Anja et al. 2019. *Istraživanje mladih u Hrvatskoj 2018./2019*. [https://www.fes-croatia.org/fileadmin/user\\_upload/190503\\_ISTRAZIVANJE\\_MLADIH\\_U\\_HRVATSKOJ\\_2018.\\_2019.pdf](https://www.fes-croatia.org/fileadmin/user_upload/190503_ISTRAZIVANJE_MLADIH_U_HRVATSKOJ_2018._2019.pdf), pristupljeno 10. travnja 2019.
- Hodžić, Amir & Nataša Bijelić. 2014. Neokonzervativne prijetnje seksualnim i reproduktivnim pravima u Europskoj uniji. Zagreb: Cesi.
- Hodžić, Amir & Aleksandar Štulhofer. 2017. „Embryo, Teddy Bear-Centaur and the Constitution: Mobilizations against 'Gender Ideology' and Sexual Permissiveness in Croatia.“ In *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*, eds. Roman Kuhar & David Paternotte, 59-79. London - New York: Rowman & Littlefield International Ltd.
- Hudelist, Darko. 2014a. „Novi konzervativizam u Hrvatskoj: usvajanje načela pokreta, 30. Svibnja.“ Pristupljeno 25. ožujka 2019. <http://www.darkohudelist.eu/det.php?id=34>

- Hudelist, Darko. 2014b. „Ukinuo bih carinu, sve subvencije, minimalnu plaću, državne agencije i Ministarstvo poduzetništva.“ *Globus*, 14. listopada. Pristupljeno 25. ožujka 2019. <https://www.jutarnji.hr/globus/arhiva/ukinuo-bih-carinu-sve-subvencije-minimalnu-placu-drzavne-agencije-i-ministarstvo-poduzetnistva/4077162>.
- Jaschik, Scott. 2017. „Judith Butler on Being Attacked in Brazil“. *Inside Higher Ed.*, 13. studenog. Pristupljeno 28. veljače 2019. <https://www.insidehighered.com/news/2017/11/13/judith-butler-discusses-being-burned-effigy-and-protested-brazil>.
- Kitzinger, Celia & Sue Wilkinson. 1994. "Virgins and Queers: Rehabilitating Heterosexuality." *Gender and Society* 8/3: 444-462.
- Kligman, Gail & Susan Gal. 2000. „Gendering Postsocialism: Reproduction as Politics in East Central Europe.“ In *Between Past and Future The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, peds. Sorin Antohi & Vladimir Tismaneanu, 198-215. Budapest: CEU PRESS.
- Kovačević, Sanja. 2016. „Vječni fašizam između (neo)konzervativizma, neoliberalnog kapitalizma i povijesnog revizionizma.“ *Libela*, 20. prosinca. Pristupljeno 28. veljače 2019. <https://www.libela.org/sa-stavom/8327-vjecni-fasizam-izmedju-neo-konzervativizma-neoliberalnog-kapitalizma-i-povijesno>.
- Kováts, Eszter & Maari Põim. 2015. *Gender as symbolic glue: the Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-gender Mobilizations in Europe*. Budapest: FEPS – Foundation for European Progressive Studies i Friedrich-Ebert-Stiftung Budapest.
- Kováts, Eszter. 2017. „The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy.“ In *Gender and Far Right Politics in Europe*, eds. Michaela Köttig, Renate Bitzan & Andrea Pető, 175-189. Palgrave Macmillan..
- Kuhar, Roman & Aleš Zobec. 2017. „The Anti-Gender Movement in Europe and the Educational Process in Public Schools.“ *c e p s Journal* 7/2: 29- 46.
- Kuhar, Roman & David Paternotte. 2017. „Introduction.“ In *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*, eds. Roman Kuhar & David Paternotte, 1-22. London - New York: Rowman & Littlefield International Ltd.
- Mardešić, Željko. 2007. *Rascjep u svetom*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- McCann, Bryan. 2018. „Brazil’s New Right.“ *Dissent*. Pristupljeno 28. veljače 2019. <https://www.dissentmagazine.org/article/brazils-new-right-lula-bolsonaro-evangelicals-neoliberals-military>.
- Muško i žensko stvori ih!*. 2014. Hrvatska biskupska konferencija. Pristupljeno 15. ožujka 2019. <http://hbk.hr/dokumenti-hbk/musko-i-zensko-stvori-ih/>

- Nelson, Lise. 1999. „Bodies (and Spaces) do Matter: The limits of performativity.“ *Gender, Place & Culture* 6/4: 331-353, DOI: 10.1080/09663699924926.
- Nussbaum, Martha. 1999. "The Professor of Parody." *The New Republic Online*, 22. veljače. Pristupljeno 20. veljače 2019. <https://newrepublic.com/article/150687/professor-parody>
- Orenstein, Mitchell A. 2019. „What Europe’s Populist Right Is Getting Right.“ *Project Syndicate*, 15. ožujka. Pristupljeno 1. travnja 2019. <https://www.project-syndicate.org/commentary/viktor-orban-family-policies-western-criticism-by-mitchell-a--orenstein-2019-03>.
- Paternotte, David & Roman Kuhar. 2017. „The Anti-Gender Movement in Comparative Perspective.“ In *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*, eds. Roman Kuhar & David Paternotte, 253-276. London - New York: Rowman & Littlefield International Ltd.
- Petričušić, Antonija, Mateja Čehulić & Dario Čepo. 2017. „Gaining Political Power by Utilizing Opportunity Structures: An Analysis of the Conservative Religious-Political Movement in Croatia.“ *Politička misao* 54/4: 61-84.
- Ponoš, Tihomir. 2018. „Neil Datta 'Jedina ženska uloga za vjerske ekstremiste je da - proizvodi djecu'.“ *Novi list*, 18. svibnja. Pristupljeno 1. travnja 2019. <http://www.novolist.hr/index.php/Vijesti/Hrvatska/NEIL-DATTA-Jedina-zenska-uloga-za-vjerske-ekstremiste-je-da-proizvodi-djecu>.
- Popov, Luka. 2015. „Tko su libertarijanci?“ *Indeks*, 6. prosinca. Pristupljeno 28. ožujka 2019. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/tko-su-libertarijanci/860686.aspx>
- Popov, Luka. 2016. „Privatizacija državnih tvrtki najbolja je stvar koja se može dogoditi hrvatskom gospodarstvu.“ *Indeks*, 23. travnja. Pristupljeno 28. ožujka 2019. [https://www.index.hr/vijesti/clanak/privatizacija-drzavnih-tvrtki-najbolja-je-stvar-koja-se-moze-dogoditi-hrvatskom-gospodarstvu/888994.aspx?fbclid=IwAR2jN6\\_hu84NIxu3fIZfwxnLIIdGmrtW8iCKuf7a77D-V7gbJ2kUPdpxUac](https://www.index.hr/vijesti/clanak/privatizacija-drzavnih-tvrtki-najbolja-je-stvar-koja-se-moze-dogoditi-hrvatskom-gospodarstvu/888994.aspx?fbclid=IwAR2jN6_hu84NIxu3fIZfwxnLIIdGmrtW8iCKuf7a77D-V7gbJ2kUPdpxUac).
- Quinlan, Casey. 2016. “Pope Calls Teaching about Gender Identity ‘Ideological Colonization’.” *ThinkProgress*, 4. kolovoza. Pristupljeno 28. veljače 2019. <https://thinkprogress.org/pope-calls-teaching-about-gender-identity-ideological-colonization-e2207eaf5784#.k32ic4r5l>.
- Romac, Denis. 2015. „Dr. Stjepo Bartulica: Hrvatska desnica nema nikakve veze s konzervativnom idejom.“ *Novi list*, 24. svibnja. Pristupljeno 25. ožujka 2019. [http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Dr.-Stjepo-Bartulica-Hrvatska-desnica-nema-nikakve-veze-s-konzervativnom-idejom?meta\\_refresh=true](http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Dr.-Stjepo-Bartulica-Hrvatska-desnica-nema-nikakve-veze-s-konzervativnom-idejom?meta_refresh=true).

- Ruderer, Stephan. 2012. „Cruzada contra el comunismo: Tradición, Familia y Propiedad (TFP) en Chile y Argentina.“ *Sociedad y Religion* 38: 79-108.
- Šalaj, Berto. 2014. „Budućnost suvremenih društava: iliberalne demokracije ili liberalne autokracije?“ *Političke perspektive* 4/2: 61-77.
- Šimićević, Hrvoje. 2017a. „Luka Potop.“ *Novosti*, 26. svibnja. Pristupljeno 28. ožujka 2019. <https://www.portalnovosti.com/luka-potop>.
- Šimićević, Hrvoje. 2017b. „A gdje je kontrarevolucija, stoko?“ *Novosti*, 27. svibnja. Pristupljeno 28. ožujka 2019. <https://www.portalnovosti.com/a-gdje-je-kontrarevolucija-stoko>.
- Šljivić, Dragan & Martin Mlinarić. 2016. „Sexual Othering and Democracy in post-Yugoslav Societies: A Comparison of Dveri and U ime obitelji.“ In *Minorities under Attack. Othering and Right-Wing Extremism in Southeast European Societies*, eds. Sebastian Goll, Martin Mlinarić & Johannes Gold, 103-128. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Vaggione, Juan Marco. 2018. *The Catholic Church's Legal Strategies. The Renaturalization of Law and the Religious Embedding of Citizenship*. Rio de Janeiro: Sexuality Policy Watch. <http://sxpolitics.org/trendsandtensions/uploads/workingpaper2-2018-26102018.pdf> (preuzeto 18. ožujka 2019).

Primljeno / Received: 29. 1. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 6. 2019.